

ANADOLU SELÇUKLU KÖŞKLERİNİN PLAN TIPLERİ ÜZERİNE TESPİTLER

*Alptekin Yavaş**

Özet

Anadolu Selçuklu Dönemi köşklarine ilişkin çalışmalar, genel bir analizden daha çok tekil bina tahlillerini içermektedir. Konunun genel bir yaklaşımla ele alınamamasından ötürü, binaların, sınıflandırılmasına yönelik çalışmalar da yapılamamıştır. Burada, dönemin köşk yapılarını gruplandırmaya çalışılırken, aynı zamanda doğru bir sınıflandırma yapabilmenin temel kıstaslarından söz edilecektir. Bu konudaki öncelikli sorun tipolojiyi belirleyen ana unsurun tespit edilebilmesidir. Günümüze ulaşabilen köşkların sadece plana dayalı sınıflandırmasında ayırıcı bölüm sofadır. Buna göre dönemin köşklarını sofalı ve sofasız olarak iki grup halinde incelemek mümkündür.

Anahtar sözcükler: *Anadolu Selçuk, Köşk, Sofa, Vestibül, Şikârhane, Fevkâni, Tipoloji.*

Abstract

The Determinations on The Kiosks of Anatolian Seljuks Plan Types

The researches on the kiosks of Anatolian Seljuks period contain more individual building descriptions than general analysis. Because of this practice, researches devoted to classify buildings were not made. In this article, it is aimed to classify kiosk structures of the period, whereas basic criterions of proper classification methods will be mentioned. In this regard, our priority problem is to determine the main factor of the typology. For the classifications of the survived

* Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

kiosks, which are solely based on plan, distinctive part is "sofa". The kiosks of the period can be examined in two groups: "with sofa" and "without sofa".

Key words: *Anatolian Seljuk Kiosk, Sofa, Vestibul, Sikarhane, Fevkanı, Typology.*

Anadolu Selçuklu Dönemine Saray ve Köşkleri'ne ilişkin çalışmalara erken tarihlerde başlanılmasına karşın, mevcut yayın miktarı, dönemin diğer yapı türlerine ait araştırmalar kadar yoğun değildir. Bu döneme ait günümüze ulaşabilen az sayıdaki sarayın¹ dışında, bugüne ulaşamayan, ancak devrin yazılı kaynaklarından varlıklarını tespit edebildiğimiz yapılar² da bulunmaktadır.

Dönemin köşk yapılarına ilişkin çalışmalar³, genel bir analizden daha çok tekil bina tahlillerini içermektedir. Konunun genel bir yaklaşımla ele alınamamasından ötürü, binaların, sınıflandırılmasına yönelik çalışmalar da yapılamamıştır. Bu konudaki çalışmaların temel problemlerden birisi, köşklere günümüze çok az sayıdaki örneğin ulaşabilmesi; bugüne kalabilenlerin de çoğunlukla harap durumda olmasıdır. Nitekim yazılı kaynaklarca zikredilen, ancak günümüze ulaşamayan köşk binalarının, mevcut örneklerden daha fazla sayıda olması da bu duruma işaret eder⁴. Diğer bir sorun da mevcut örneklerin kesin tarihlerinin tespit edilememesidir. Mevcut köşkler içinde sadece Kayseri-Erkilet Hızırılıyas Köşkünün kitabesi günümüze ulaşabilmiştir. Bu durum, tasarım değişimlerinin, tarihi sürecini belirlememize engel olmaktadır.

Mimarlık tarihi çalışmalarında köşk, geniş bir kavram yelpazesi içerisinde ifade edilmiştir. Bu tanımlamalar köşkü, mimari yapısından kaynaklanan bir kavrama oturtmaktan çok, onu kullanım biçimi ve başka mimari düzenlemelerle olan ilişkisi açısından tarif etmektedir⁵. Tek başına

¹ Bu yapılardan, *Diyarbakır İçkale Sarayı* ve *Kayseri Keykubadiye Sarayı*, O.Aslanapa'nın (Aslanapa, 1962:10–18), kazılarıyla; *Konya-Beyşehir Kubad-Abad Sarayı*, K.Otto-Dorn'ın (Otto-Dorn, 1969:438–506) ve R.Arık (Arık, 2001); *Alanya Sarayı* ise M.Oluş Arık'ın (Arık, 1993:13–27) kazılarıyla ortaya çıkarılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır.

² Anadolu Selçuklu Dönemi yerli kaynakları olan İbn Bibi ve Aksarayî'de geçen saraylar şunlardır: Akşehir Sarayı, Aladağ Yazlığı (Yaylağı), Ankara'daki Selçuklu Sarayı, Antalya Sarayı, Antalya-Aspendos'taki Selçuklu Sarayı, Konya-Felekabad Sarayları, Konya-İlgin Sarayı, Malatya Sarayı, Simre'deki Selçuklu Sarayı

³ Bu konudaki çalışmaların tam listesi için bkz. (Yavaş, 2004:131–149)

⁴ Günümüze Ulaşmayan Anadolu Selçuk Saray ve Köşklere İlişkin bkz. (Yavaş, 2006:115–129)

⁵ Kaşgarlı Mahmut'un (Kaşgarlı, 1939:C.I, 423–424; C.II, 374–377) 'Divan-û Lûgat-it Türk'ünde 'Karşı' veya 'Kuşk' şeklinde ifade bulan köşk, Farsça kökenlidir. Köşk şeklinde Türkçeye, buradan da tekrar Farsçaya ve Avrupa dillerine geçmiştir. Köşkün Arapça şekli

duran ve tek hacimden oluşan birimden, eklemli-bileşik binaya kadar çeşitli tasarımlar halinde karşımıza çıkan köşk, kalıplaşmış bir mimari biçim olmaktan çok, belli bir mekân örgütlenişi kategorisi biçiminde değerlendirilmiştir. Gerçekten de bir saray kısmı ya da özel ev ilâvesi olabilen köşk, yerine göre kameriye, çardak, mahfel, hünkâr odası işlevini de üstlenebilmekte, anıtsallaştığı ölçüde de adı, kasr ve saraya dönüşebilmektedir (Eldem, 1975:XI).

Köşk en genel anlamı ile ‘bahçe içindeki ev’dir. Buna karşılık, ev bütünündeki bazı özel yerler de “köşk” diye adlandırılmaktadır (Ögel, 1981:227). Biz bu çalışmada, bir sarayın parçası veya eklemli-bileşik köşk tanımlamaları yerine, “*kır ve açıklık yerlerde veya bahçe içinde bulunan münferit ev*”⁶ kavramına uyan 17 eseri değerlendirmeye çalışacağız. Bu binalar şunlardır: Kayseri’de Erkilet-Hızırilyas, Argıncık-Haydar Bey Köşkleri ile Billur Bağları mevkiindeki Kızıl Köşk; Aksaray Ervah Mezarlığındaki Köşk, Konya-Beyşehir-Gölü’nde Kız Kalesi Adasında Yer Alan ve “Ana Yapı” Olarak Adlandırılan Bina ile Mada’nın Kilise Adası’ndaki Köşk, Isparta-Yenişarbademli Malanda Mevkiindeki Bina, Yozgat-Delice Köyü’ndeki Bina, Alanya-Alara Kalesindeki bina ile ilçe merkezindeki Sugözü, Hasbahçe, Hacı Baba, Gülefsen, Çıplaklı Mahallerindeki Köşkler ve Antalya’nın Sedre, Kaledran, Gazipaşa ve Kemer ilçelerinde yer alan Köşkler.

Burada, dönemin köşk yapılarını gruplandırmaya çalışılırken, aynı zamanda, bu konuda sağlıklı bir sınıflandırma yapabilmenin temel kıstaslarının ne olabileceği üzerinde de durulacaktır. Bizce bu konudaki öncelikli sorun tipolojiyi belirleyen ana unsurun tespit edilebilmesidir.

olan ‘*Cavsak*’ karşılığını ‘*goşak, goşa* (köşe, zaviye)’ şeklinde bulur. Sir Clauson’un (Clauson, 1972:664) “XIII. yüzyıl öncesi Türk Etimoloji Sözlüğü”nde ise ‘*Karşı*’ saray anlamında kullanılmıştır. Şemseddin Sami (Sami, 1992:1205)nin “Kamûs-i Türk-i” sinde ise ‘yüksek, çardak gibi bina, kale, yangın köşkü ve bağ-bahçe içinde yazlık ikâmetgâh’ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca kasır ‘köşkün tezhiplisi bina’ olarak tanıtılmıştır. C.E.Arseven’in (Arseven, 1947:1139–1140) ‘Sanat Ansiklopedisi’nde köşkü, altı madde de tanıtmıştır: “1- Örtü, perde, gölgelik; 2- Kır ve açıklık yerlerde veya ağaçlıklar içinde yapılan sayfiye evleri. Bağ ve bahçe içinde inşa olunan münferit ev; 3- Bir saray veya konağın bahçesinde o binadan ayrı olarak yapılan süslü ve zarif küçük bina; 4- Binaların en üstünde veya güzel manzarası olan yerlerinde çardak gibi yapılan cihannüma kabilinden odalar ve etrafi camlı veya açık oda ve çardak şeklindeki binacıklar; 5- Köylerde zeminden yüksekçe olarak yapılan gölgelik”. Arseven, altıncı ve son madde de camlı köşk, ilân köşkü, mızık köşkü, tepe köşkü ve yangın köşkü çeşitlemelerinden bahsetmiştir.

⁶ Buradan hareketle, Konya Alâeddin Köşkü şeklinde isimlendirilen, fakat aslı halinde içkale beden burcundan dışa taşınmış, fevkani eyvanlı bina kalıntısını çalışmamıza dâhil etmedik. Yine Kayseri Keykûbadiye ve Konya Kubad-Âbâd Saray siteleri içerisinde yer alan köşk olması muhtemel binaları ve Alanya Aspendos Antik Tiyatrosunun Selçuklu döneminde ikmal edilerek kullanılmış olan iki merdiven kulesini de çalışmamızın dışında tuttuk.

Türk Sivil Mimarisinde, yeri ve kapladığı alan itibariyle binanın diğer kısımlarından daha öncelikli olan ve orta mekân/sofa veya hayat gibi değişik isimlerle anılan bölümün, bu konuda yapılmış olan tipolojileri (Eldem, 1954:16, Aksoy, 1963:71, 85, Kuban, 1975:196–211.) belirleyen temel öge olduğu görülmektedir. Bu mekân, edilgen bir hizmet biriminden daha çok, her biri kendi içinde bir bütün oluşturan ve yapı içindeki değerleri eşit olan, odaların doğrudan açıldığı bir ortak kullanım mekânıdır (Aksoy, 1963:85). Anadolu Selçuklu Köşkleri için bölgesel veya malzeme farklılıkları veya baninin kişisel istekleri gibi kıstasları göz önünde bulundurmeyen, sadece plan ölçeğine dayalı bir sınıflandırmada, tipolojiyi belirleyecek birimin tespiti en önemli konudur.

Dönemin en önemli yazılı kaynağı olan İbn Bibi Selçuknâmesi'nde sıklıkla kullanılan “*soffe-i bâr (toplantı salonu)*” tabiri (İbn Bibi, 1996, C.I: 34, 114, 181, 195, 245, 393; C.II: 105, 106) bu konuda ilgi çekici ipuçları sunmaktadır. İbn Bibi’de geçen, “...*Sultan soffe-i bâr (toplantı salonu)da ülke tahtına oturur...*” veya “...*soffe-i bâr (toplantı salonu)a gider vezirlik makamına otururdu*” şeklindeki ifadeler, bahsedilen *soffe-i bâr*’ın, sultan veya vezirin tahtında oturarak konuklarını kabul ettiği veya devlet işleri konusunda hüküm verdiği mekân olduğunu göstermektedir. Kazılar sonucu aslı planını öğrendiğimiz dönemin ünlü Kubad-Abad Saraylarında, İbn Bibi’nin ifadesiyle “*soffe-i bâr*” olabilecek mekân, iki yanında çeşitli odaların sıralandığı, taht salonu/eyvanı veya kabul salonu/eyvanı şeklinde isimlendirilen birimdir (Arık, 2001: 58). Söz konusu taht salonunun da, konut mimarisinde orta mekân/sofa veya hayat şeklinde isimlendirilen ve bu konudaki tipolojileri belirleyen mekânla aynı biçime sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla İbn Bibi’de “*soffe*” şeklinde ifade edilen mekânın, konut mimarisindeki sofa/hayat diye isimlendirilen mekânla benzeştiğini ve bu anlamda dönemin köşk yapılarının sınıflandırmasında tipolojiyi belirleyecek birim olduğunu düşünmekteyiz.

Bu bakış açısıyla yapılan bir değerlendirmede, Anadolu Selçuklu dönemine ait Köşkleri, “*sofah*” ve “*sofasız*” olarak iki ana başlık halinde sınıflayabiliriz.

“Sofasız” şeklinde isimlendirdiğimize tipte (**Çizim 1**), Alanya’daki Güleüşen (**Resim 3**), Hacı Baba (**Resim 1**), Sugözü, Hasbahçe, Çıplaklı Köşkleri ve Beyşehir-Kilise Adasındaki Bina (**Resim 4**) yer almaktadır. Bu tipe giren binaların -Kilise Adası dışında- tamamı Alanya’da bulunmaktadır. Yaklaşık 6 x11 m. ölçülerindeki binalar, bir çevre duvarı ile sınırlanmış geniş bir arazinin içinde yer almaktadır (**Çizim 6, Resim 2**). Binalar konum olarak, bu geniş arazilerin manzaraya en hâkim bölümündedirler. Tamamı iki kattan ibaret binalar, her iki katta da tekrar edilen ve yan yana iki

mekândan oluşan bir plana sahiptirler. Bu iki mekândan, diğerine göre daha büyük ölçülerde olanı, girişten sonraki ilk mekândır. Diğer mekân, daha küçük ölçülerde ve dışa kapalı olup buraya, ilk mekândan ulaşılır. Binaların sivri beşik tonozlarla örtülü alt katları, dar mazgal pencerelerle aydınlatılmaktadır. Alt katların bu dışa kapalı tasarımına karşın üst katlar, balkon ve eyvan tarzı mekânlarla dışa açık bir düzenlemeye sahiptir. Bu tipe giren binalarda, üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerin, yan cephelerden birine dıştan bitştirildiği, tek örneği Alanya-Güleşen Köşkünde bulunan izlerden (**Resim 5**) anlaşılmaktadır. Alanya Sugözü (**Resim 7, 8**) ve Hacı Baba (**Resim 6**) gibi örneklerin alt katta, kapıdan sonraki ilk mekânda, duvar içinde ve eş ölçülerde, -giriş hariç- her duvarda farklı sayılarda sivri kemerli nişlerin yer almaktadır. Zeminden yaklaşık 1 m. yükseklikte ve aynı hizaya sıralanmış olan bu nişler, çeşitli bitkisel fresklerle süslenmiştir. Nişlerin işlevini kesin olarak tespit edemesek de saklama veya depolamaya ilişkin bir kullanıma hizmet verdiği söylenebilir. Alt katlarda bulunan nişlerin böylesi bir işlevi karşılıyor olması, alt katların fonksiyonunun tespit edilebilmesi açısından bilgi vericidir. Alt katların depo veya saklama gibi birimleri ihtiva ettiğini düşündürten bir başka veri de son derece loş ve basık iç mekân tasarımına sahip olmasıdır. Ayrıca alt kattaki diğerine göre küçük boyutlu mekânın, Güleşen Köşkü örneğinde olduğu gibi, üst kattan gelen suyun dışarı tahliye edildiği bir birim olarak kullanıldığı da görülmektedir. Üst katların ise havuz, tuğla veya taş döşemesi ve fresk süslemesi ile daha çok yaşama birimlerini ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Konyalı, Güleşen Köşkünün üst katında, bugüne ulaşamayan bir balkonun varlığından bahseder ki, bu bilgi, üst katların kullanıma ilişkin düşüncemizi destekler niteliktedir. Her iki katta da, mekânlar arasındaki açıklıkların, söve ve lento gibi elemanlarıyla bir kapı teşkilatına sahip olmaması, bu birimlerin birbirinden farklı olmayan işlevlere sahip olduğunu gösterir. Bu binalarda, işlev açısından görülen farklılık, mekânlar değil, alt ve üst katlar arasında ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu binaların mevcut mekân sayılarıyla, barınmaya ilişkin tüm donatılara sahip olmadığı açıktır. Bu nedenle, banyo gibi bazı günlük ihtiyaçların, köşk yapılarının dışında, külliye dâhil başka binalarda giderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu geniş arazilerin içersinde, köşk yapılarından başka, sarnıç, hamam, köprü ve niteliği tam olarak tespit edilemeyen bazı müstemilat binalarının da varlığı tespit edilebilmektedir. Alanya'daki Sugözü, Hasbahçe, Hacı Baba, Güleşen, Çıplaklı Köşkleri, bu yönleriyle saray külliyelerinin küçültülmüş birer örneği olarak değerlendirilebilir. Bugüne ulaşabilmiş mevcut izlerden, arazilerin neredeyse tamamına yayılan, su tesisatına ait izlerle karşılaşmaktadır. Bu durum, iklimin sıcak olması dolayısıyla suya duyulan büyük ihtiyacın yanı sıra,

bazıları 5.1 hektara varan ölçülerdeki bu geniş arazilerde bazı zirai üretimlerin gerçekleştirildiği ihtimalini de akla getirmektedir. Alanya’da birbirine yakın konumdaki bu köşk külliyesi, adeta bir kooperatif sistemi ile birbirine benzer plan tiplerinde inşa edilmişlerdir. Bunlardan en büyük ölçülerde olanının, sultana aidiyetini düşündürtecek bir isimle (Hasbahçe) anılıyor olması, Alanya’nın kıyı ovasındaki bu imar faaliyetinde, sarayın da bizzat yer aldığını göstermektedir. Nitekim İbn Bibi de⁷, Selçuklu Sultanının, Alanya Kalesinin dışında bir “Şikârhane”si olduğunu belirtir (İbn Bibi, 1996:290). İbn Bibi’deki bu bilgi ve söz konusu köşk külliyelerinin “Hacı Baba” ve “Buzağı Baba” gibi XIII. yüzyıla ait kişiliklerin isimleriyle anılıyor olması, I.Alâeddin Keykubat’ın 1221’deki fethi ile kalede başlattığı imar faaliyetinin, kıyı ovada da eş zamanlı olarak sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca binalarda görülen çini ve fresk süslemelerin benzer örneklerinin, kaledeki saray bakiyesinde ele geçirilmiş olması da köşk külliyelerinin XIII yüzyılda inşa edildiklerine karine teşkil eder.

Köşk binalarının, üzerinde herhangi bir kitabelik yerinin dahi olmayışı düşündürücüdür. Anadolu Selçuklu dönemi Köşk yapılarından günümüze - Hızırilyas Köşkü dışında- bir kitabe ulaşmamıştır. Bizce bu durum, Kubad-Abad ve Alanya Saraylarında olduğu gibi, köşk külliyelerinin de bir çevre duvarı veya surla çevrili olmasıyla alakalıdır. Bizce Anadolu Selçuklu dönemi saray veya köşklarının günümüze ulaşmamış kitabelerini, sur veya çevre duvarları üzerinde yer alan ve külliyelerin ana girişini ihtiva eden portalleri üzerinde aramak gerekir. Bu portallerin tahrip olması nedeniyle kitabeler bugüne ulaşmamıştır. Nitekim mevcut, köşk ve saray yapılarının üzerinde kitabelik yerinin olmaması da bu iddiayı destekleyen bir veridir⁸.

Bu tipe giren binaların planı, birçok yapı tipine uyarlanabilecek sadeliktedir. Nitekim bu plan tipi Dağlık Kilikya’da bulunan bazı kalelerde de karşımıza çıkmaktadır (Edwards, 1987:72–73, 231–233)⁹. Dikdörtgen plan, yan yana iki oda, moloz taş örgü, söz konusu binalarda karşımıza çıkan ortak özelliklerdir. Ayrıca Hakkâri çevresindeki bazı Nasturî Kiliselerinde de (Top, 2000:5) bu planı görebilmekteyiz. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan bu plan tipinin aralarındaki bağı kurabilmek bugün için mümkün değildir. Bu plan tipinin, basit ve kolay uygulanabilirliği, farklı dönem, coğrafya ve yapı

⁷ İbn Bibi, burada Sultan I.Alâeddin Keykubat’ın Alanya Kale dışındaki Şikârhane (Av Köşkü) den dönerken Kemaleddin Kamyar ile ilgili bir hikâyesi anlatılmaktadır.

⁸ Kayseri-Erkilet’de bulunan Hızırilyas Köşkünde kitabenin olması bu iddiayı yanlışlar gibi görünse de öyle değildir. Erkilet’teki Köşk 75 m. yüksekliğindeki bir tümülüs üzerindedir ve bu durum binanın bir çevre duvarıyla sınırlanmasına gerek bırakmayacak şekilde binaya doğal bir korunma sağlamaktadır. Bu anlamda burada kitabe, bir çevre duvarı yerine binanın portaline yerleştirilmiş olmalıdır.

⁹ Bkz. Antalya-Mersin arasındaki Andıl Kalesi, Sinap, Çandır, Lampron Kaleleri.

tiplerinde kullanılmasına neden olmuş olabilir. Bu gruptaki binaların bir tür özel kullanımı veya ihtiyacı karşıladığı anlaşılmaktadır. İbn Bibi'deki (İbn Bibi, 1996:290) “*Şikârhane*” isimlendirmesiyle, benzer tipteki bu binaların, Anadolu Selçuklu gündelik yaşamının en önemli sosyal etkinliklerinden biri olan “av eylemi” nin gerçekleştirildiği alanlar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sofasız tipteki bu binalar da, söz konusu etkinliğin gerçekleştirildiği özel bir yapı tipine ait olmalıdır.

“Sofalı” olarak adlandırdığımız gruba giren binaları iki alt başlıkta irdeleyebiliriz. Antalya'nın Kaledran (**Resim 9, 10**), Sedre (**Resim 11**) ve Kemer İlçelerinde yer alan köşkler, boyuna dikdörtgen sofanın uzun kenarlarından birine sıralanmış iki odadan oluşan bir plana sahiptir(**Çizim 2**). Sedre ve Kaledran iki, Kemer'deki köşk ise tek katlıdır. Kemer ve Sedre'deki köşkler bir çevre duvarıyla sınırlanmıştır¹⁰. Bu tipe ait binalarda merdiven, iç mekânda, girişin her iki kenarında olup, duvar içinde yer almaktadır(**Resim 12**). Bu binalarda merdivenin hem bina içine hem de bahçeye açıldıkları, buna karşın merdiven dehlizinin, her iki yöne de doğrudan açılmayıp kapılar vasıtasıyla iç ve dış mekânlardan kopartıldığı görülür. Bu binalarda merdivenin üst kata ulaştığı bölümde bir kapı daha bulunur. Sedre ve Kaledran Köşklerinde köşe odalarının balkon veya eyvan gibi manzaraya açık tasarımlar dikkat çeker. Bu binalardan Sedre Köşkünde su tesisatına ait birçok veriyle karşılaşmaktayız. Köşe odalarında ve sofanın ortasında yer alan havuzlara, döşemenin altındaki (**Resim 13**) künkler vasıtasıyla su geliş-gidişi sağlanmıştır. Ayrıca yer aldığı mekâna sıcak ve soğuk su getiren çift künk ve hemen önünde bulunan lavaboya benzer kalıntı, Anadolu Selçuklu dönemi için su tesisatı ve suyun kullanımı açısından dikkat çekici bir örnektir. Eyvan veya balkon şeklindeki köşe odalarının, bir manzara kaygısıyla tasarlandığı açıktır. Nitekim Kaledran Köşkündeki köşe odası, bugüne taş rıhtımı ulaşabilmiş bir ırmağın, Sedre Köşkü'nün köşe odası ise yakınlarındaki küçük bir çayın manzarasından azami şekilde faydalanacak bir tasarıma sahip olduğu görülür. Sedre ve Kemer Köşklerinin duvarla sınırlanmış alanları içerisinde, henüz büyük kısımları toprak altında olan ve işlevleri hakkında bir bilgiye sahip olmadığımız bazı bina kalıntıları dikkati çekmektedir. İki katlı olan Sedre ve Kaledran Köşklerinin her iki katıda aynı plana sahiptir. Her iki kattaki odaların birbirleriyle bağlantısı olmayıp, her ikisi de sofaya açılmaktadır. Bu anlamda sofa, odaların açıldığı ve bağlantılarını sağlayan bir ortak dolaşım yeridir.

¹⁰ Bu gruptaki diğer bina olan Kaledran Köşkünün, çevresinin tarlaya dönüştürüldüğü ve çevre duvarının bu esnada yok edildiği düşünülebilir.

Sofalı tipin diğer alt grubunda, Kayseri-Argıncık Haydar Bey Köşkü (**Resim 15, 16**), Kayseri-Erkilet Hızırilyas Köşkü (**Resim 14**), Seydişehir Malanda Mevkiindeki ve Beyşehir Gölü Kız Kalesi'ndeki Ana Yapı yer almaktadır (**Çizim 3**). Tek katlı¹¹ bu binalarda plan ana hatlarıyla, ortadaki boyuna dikdörtgen sofanın her iki yanına sıralanmış mekânlardan teşkil edilmiştir. Erkilet ve Kız Kalesindeki köşklere, çeşitli noktalarda eklenmiş olan eyvan tarzı mekânlarla sofanın, bazen "T" bazen de "L" biçimini aldığı görülmektedir. Haydar Bey Köşkü ve Malanda Köşkünde, bu grubun diğer binalarından farklı olarak, girişten sonra bir ön bölüm vardır. Buranın, binanın iç kısımlarından birer kapı vasıtasıyla kopartılmış olması, binanın esas yaşama birimlerine geçişte bir hazırlık mekânı olarak hizmet verdiğini gösterir ki, bu işlevi nedeniyle bölümü "vestibül" olarak isimlendirmeyi tercih ettik. Vestibül'den bir kapıyla geçilen iç mekânda, sofanın iki yanına simetrik olarak sıralanan mekânların, genelde birbirine yakın ölçülerde olduğu tespit edilmektedir. Odalardan bazıları, içten kapılarla birbiriyle bağlantı olup ikili/üçlü düzenlemelere sahiptir.

Bu odaların işlevleri hakkında ne yazık ki çok az bilgiye sahibiz. İşlevini bildiğimiz odalardan biri Malanda'daki binadadır. Burada sofanın batı kenarındaki odalardan birinin tuvalet (**Resim 17**) olarak tasarlandığı, mekânın batı kenarında bulunan foseptik kalıntısından anlaşılabilir. Ayrıca, batı duvarında bulunan düşey konumlu künkler de mekânın su ile ilgili bir işlev taşıdığını göstermektedir. Kayseri'deki Haydar Bey Köşkünde, sofanın güneydoğu köşesindeki mekânın da, günümüze ulaşabilen izlerden benzer bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Bunların dışında, Kayseri-Erkilet'teki Köşkün, güneydoğu köşesindeki mekân, günümüze ulaşabilmiş mihrabıyla bir mescit mekânıdır ve bu haliyle mekân Anadolu Selçuklu Köşklere içinde dinî bir işlev taşıması açısından ünik bir örnektir. Bu gruba dâhil binaların, diğerlerine nazaran daha büyük ölçülere ve daha fazla sayıda mekâna sahip olduğu görülmektedir. Bugün bu dört bina arasında sadece Kız Kalesindeki yapı, bir sur veya çevre duvarıyla çevrilidir. Buna karşın biz, aslı halinde diğer üç binanın da bir duvarla ihata edildiğini, bu duvarların da geç dönemde çevredeki zirai faaliyetler sırasında tahrip olduğunu düşünmekteyiz. Bu tipe giren binaların Beyşehir Kubad-Abad Saray Külliyesindeki Küçük Sarayla olan plan benzerliği dikkat çekicidir.

Buraya kadar gruplama çalıştığımız binaların dışında, günümüze ulaşabilmiş üç Anadolu Selçuklu Köşkü daha bulunmaktadır. Bunlar, Antalya-Gazipaşa Şikârhane Köşkü (**Resim 18**), Alanya-Alara Kalesi'ndeki

¹¹ Kız Kalesi'ndeki binanın, giriş eyvanının hemen doğusunda günümüze birkaç basamağı ulaşabilmiş bir merdiven olmasına karşın, bu merdivenin bir üst kata mı yoksa binanın damına mı ulaştığı kesin olarak tespit edilememiştir.

Köşk (**Resim 20**) ve Aksaray-Ervah Mezarlığındaki Köşk (**Resim 19**)tür. Aksaray Köşkü ile Şikârhane Köşkü aynı planlara sahiptirler (**Çizim 4**). Binaların planı, aynı aks üzerinde yer alan ve birbirlerine içten bir kapıyla bağlanan iki odadan oluşur. Alara Köşkü ise birbirine içten bir kapı ile bağlanan boyuna dikdörtgen planlı ve tonozlu yan yana iki mekândan ibarettir. Tek katlı bu üç binadan, Şikârhane Köşkü ve Alara Köşkü'nün Türk dönemi öncesine inen bir geçmişi olduğu¹², Aksaray Köşkünün ise günümüze, aslı halini büyük ölçüde yitirerek ulaşabildiği, mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple, adı geçen üç binayı çalışmamız içinde münferit tip olarak sınıflamayı uygun bulduk. Ancak, Türk dönemi öncesine inen geçmişleri olduğu anlaşılan Alara ve Gazipaşa'daki binaların damlarında, manzaranın rahatlıkla görülebileceği bir köşeye, yığma duvarlı, fresk veya çini süslemeli, seyir köşkü diyebileceğimiz ve eski yapının köşke dönüştürülmesi sırasında eklendiği anlaşılan bir ilavenin yer alıyor olması, Selçuklu köşkünün tasarım prensiplerini anlayabilmemiz açısından fikir verici bir detaydır.

Son olarak Kayseri Kızıl Köşk ve Yozgat Delice Köşkü, bugün harap olup, aslı hallerinden büyük ölçüde uzaklaşmış ve plan açısından herhangi bir değerlendirme yapabilmemize olanak veremeyecek bir durumdadır(**Çizim 5**).

Anadolu Selçuklu dönemine ait köşklere sadece plan düzlemine dayalı sınıflandırmayla yapmaya çalışmanın çok sağlıklı bir sonuçlar vermeyeceği açıktır. Bunun dışında malzeme ve bölgesel farklılıklar açısından incelediğimizde Kayseri, Konya ve Alanya çevresindeki örnekler arasında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Kayseri'deki yapılar kesme taştandır. Buna karşın Konya ve Alanya çevresindekiler, yığma duvar tekniği ile moloz taştan inşa edilmişlerdir. Konya ve Alanya'daki yapılarda kapı, pencere ve cephelerin köşeleri gibi belirli bölümlerde kesme taş kullanımı vardır. Kayseri'deki süslemesiz yapılara karşın Konya ve Alanya çevresindeki binaların zik-zak, dama veya bitkisel motifli freskler ve

¹² Gazipaşa'daki Köşk, Selinus harabelerinin ortasında yer almaktadır. Roma imparatoru Trajan'ın Selinusta öldüğü ve buradaki bir yapıya gömülü olduğu bilinmektedir. (Bkz. Heberday-Wilhelm,1896:150-151) Yapının özellikle damında roma dönemine ait mermer sütun başlığı ve kaide parçaları bulunmuş olması, ayrıca çevrede roma tapınağı olacak başka ebat ve tipte başka bir yapı kalıntısı olmaması binanın ilk yapılışında bu işleve hizmet ettiği, bilahare Selçuklu döneminde av köşkünü dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Alara'daki köşk ise iç kale'de yer alır ki, burası kalenin en son ulaşılan ve en korunaklı bölümüdür. İbn Bibi'de, kalenin, Alanya hâkimi Kir Fard'ın kardeşi tarafından I.Keykubat'a savaşılmadan teslim edildiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla burada Türk fethi öncesi bir ikamet olduğu açıktır. İç kalede de bir beyin ikameti için en uygun yer söz konusu köşktür. Bu anlamda köşkün, Türk dönemi öncesine inen bir geçmişi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

çinilerle, Kubad Abad ve Alanya Sarayındakilere paralel bir biçimde süslediği görülmektedir. Kayseri'deki köşkerin dışı kapalı tasarımına karşın, Konya ve Alanya çevresindeki diğer örneklerin, balkon veya eyvan gibi açık mekânlar ve dar mazgal pencereler yerine geniş sivri kemerlerle farklı bir tasarıma sahip olması, dönemin köşkerinin değerlendirilmesinde, iklim ve bölgesel farklılığın, doğrudan yapı biçimine yansımaları açısından dikkat çekicidir.

Kuşkusuz Anadolu Selçuklu dönemine ait köşk veya saraylar mevcut örneklerle sınırlı değildir. Burada sunmaya çalıştığımız, tashihe muhtaç tipolojik teklifimiz de günümüze ulaşabilmiş sınırlı sayıda örneğin değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Konu edilen iki farklı plan tipini, birbirlerinden daha olgun veya gelişmiş olarak değerlendirmek hatalı olur. Başka bir ifadeyle, zaten tarihlerini kesin olarak tespit edemediğimiz bu binaları, plan özelliklerine bakarak, Selçuklu dönemi içinde primitif veya daha gelişmiş tip şeklinde ifade etmenin yanlış olacağı düşüncesindeyiz. Bizce planlardaki bu farklılığın sebebi, binaların işlevleriyle alakalıdır. İşlevini, dönemin yazılı kaynaklarından tespit edebildiğimiz ve bizim sofasız tip şeklinde sınıflandırdığımız tek köşk grubu, çoğunluğu Alanya ve çevresinde yer alan “Şikârhaneler”dir. İbn Bibi'nin çok sık sözünü ettiği ve Selçuklu gündelik yaşamının en önemli sosyal etkinliklerinden biri olduğu anlaşılan av eyleminin, dönemin diğer köşkerlerinden farklılaşan özel bir bina tipinin oluşumuna sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKSARAYÎ (1943). *Selçukî Devletleri Tarihi (Müsameret al-Ahyar)*. (Çev.: M. N. Gençosman, Önsöz ve notlar: F.N.Uzluk) Ankara.
- AKSOY, E. (1963). “Orta Mekân: Türk Sivil Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri”. *Mimarlık ve Sanat*. 7-8, 39-92.
- ANONİM SELÇUKNÂME (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti* (Çev.: F.N.Uzluk). Ankara.
- ARIK, M.O. (1993). “Alanya İçkale Kazıları (1985-1991)”. *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*. Konya, 13-27.
- ARIK, R. (2001). *Kubad-Abad*. İstanbul.
- ARSEVEN, C.E. (1947). (*Köşk Maddesi*), *Sanat Ansiklopedisi*. II. İstanbul, 1139-1140.
- ASLANAPA, O. (1962). “Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor (1961)”. *Türk Arkeoloji Dergisi*. C.XI, S.2, (1961). Ankara. 10-18.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- EDWARDS, R. (1987). *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Washington, D.C., Dumbarton Oaks.
- ELDEM, S.H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul.
- ELDEM, S.H. (1975). *Köşkler ve Kasırlar*. II. (1969-1974). İstanbul.
- HEBERDAY, R - WILHELM, A. (1896). *Reise in Kleinasien*. Vienne.
- İBN BİBİ (1996). *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuknâme)*. (Çeviren: M.Öztürk) C.I, II. Ankara.
- KAŞGARLI MAHMUD (KAŞGARÎ). (1939). *Divan-ü Lûgat-it Türk*. (Çev: B. Atalay). C.I-II. Ankara.
- KUBAN, D. (1975). “Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler”. *Sanat Tarihimizin Sorunları*. İstanbul. 192-211.
- OTTO-DORN, K. (1969). “Bericht Über Die Grubung in Kobadabad (1966)”, *Archäologischer Anzeiger*, Heft 84/4, 438-506.
- ÖGEL, S. (1981). “Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki”. *Sanat Tarihi Yıllığı*. C.IX-X, (1980-81). Ankara. 227-239.
- SAMÎ, Ş. (1992). *Kâmûs-i Türki*, İstanbul.

- TOP, M. (2000). “Hakkâri ve Çevresindeki Sanat Eserleri Yüze Araştırması”. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Bildiriler). (24–28 Mayıs 1999)*. Ankara. II.Cilt. 1–15.
- YAVAŞ, A. (2004). “Kayseri-Argincık Haydar Bey Köşkü”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XXXIV, S.2, Ankara, 131–149.
- YAVAŞ, A. (2006) “Günümüze Ulaşamayan Anadolu Selçuklu Saray ve Köşklere”. *Akademi Günlüğü, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C.I, S.2. Ankara 2006, 115–129.

1- Alanya-Hacı Baba Köşkü (Sofasız Tip)

2- Alanya-Hacı Baba Köşkü (Sofasız Tip) Köşk Külliyesinin Çevre Duvarları (S.Redford'dan)

3- Alanya-Gülefşen Köşkü (Sofasız Tip)

4- Beyşehir-Kilise Adası'ndaki Köşk (Sofasız Tip)

5- Alanya-Güleşen Köşkü (Sofasız Tip) Merdiven.

6- Alanya-Hacı Baba Köşkü (Sofasız Tip) Alt kattaki Sivri Kemerli Nişler

7- Alanya-Sugözü Köşkü (Sofasız Tip) Alt kattaki Sivri Kemerli Nişler

8- Alanya-Sugözü Köşkü (Sofasız Tip) Alt kattaki Sivri Kemerli Nişlerden Detay

9- Antalya Kaledran Köşkü (Sofalı Tip)

10- Alanya-Kaledran Köşkü (Sofalı Tip)

11- Antalya Sedre Köşkü (Sofalı Tip)

12- Antalya Kaledran Köşkü (Sofalı Tip) Merdiven

13- Antalya Sedre Köşkü (Sofalı Tip) Üst Kattaki Havuzdan Detay

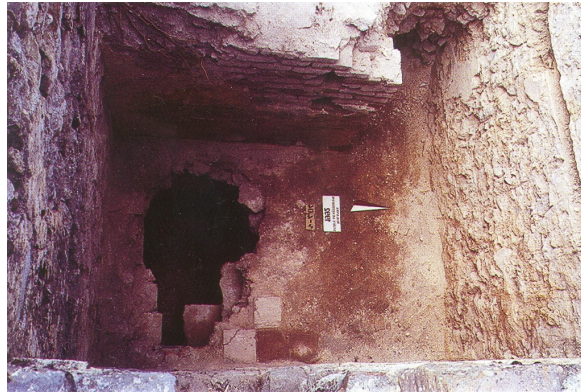
14- Kayseri-Erkilet Hızrilyas Köşkü (Sofalı Tip)

15-Kayseri-Argincik Haydar Bey Köşkü (Sofalı Tip)

16- Kayseri-Argincik Haydar Bey Köşkü (Sofalı Tip) Sofa

17-Seydişehir-Malanda Köşkü (Sofalı Tip) Tuvalet (R.Arık'tan)

18-Antalya-Gazipaşa ikrhone Köşkü (Münferit Tip)

19-Aksaray Köşkü (Münferit Tip)

20. Antalya-Alara Köşkü (Münferit Tip)